NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-6]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

ISMOILXON FAQIRIY SHE'RIYATIDA FOLKLOR POETIKASINING O‘RNI VA BADIIY TALQINI

Yoqubova Safiya Xamdamovna
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Urgut filiali
Pedagogika va tillarni o‘qitish fakulteti, tillarni o‘qitish metodikasi kafedrasi
Email: safiyayakubova1231@gmail.com
Tursunqulova Fotima Jamshid qizi
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Urgut filiali
o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi 2-bosqich talabasi
Email:tursunqulovaf2308@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada XX asr o‘zbek tasavvufiy-ma’rifiy adabiyotining yirik vakillaridan biri Ismoilxon Faqiriy ijodining xalq og‘zaki ijodi bilan aloqalari "Salomnoma" asari misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda marosim folklori, xususan, salomnoma, kelin salom, olqish va duo janrlarining Faqiriy poetikasiga ta’siri yoritiladi. Asardagi folklor motivlari, poetik formulalar, ramziy obrazlar hamda badiiy tasvir vositalarining mumtoz she’riyat bilan uyg‘unlashish jarayoni qiyosiy-tahliliy usulda o‘rganiladi. Shuningdek, “Salomnoma”, “To‘ynoma” asarlari tarkibida uchraydigan talmeh, tashbeh, isti’ora, takrir, tanosub, mubolag‘a, epitet va parallelizm kabi she’riy san’atlarning xalq poetik tafakkuri bilan uzviy bog‘liqligi ilmiy asosda izohlanadi. Tadqiqot natijalari Faqiriy xalq og‘zaki ijodi an’analarini ijodiy o‘zlashtirgan va ularni tasavvufiy-estetik qarashlar bilan boyitgan iste’dodli shoir ekanligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *Ismoilxon Faqiriy, Salomnoma, xalq og‘zaki ijodi, marosim folklori, kelin salom, olqish, duo, tasavvuf, poetika, badiiy san’atlar.*

РОЛЬ И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФОЛЬКЛОРНОЙ ПОЭТИКИ В ПОЭЗИИ ИСМАИЛХОНА ФАКИРИ

Аннотация. *В данной статье исследуются особенности взаимодействия письменной литературы и устной народной традиции в творчестве Исмаилхона Факири на материале произведения «Саломнома». Особое внимание уделяется влиянию узбекского обрядового фольклора, в частности жанров благопожеланий, свадебных приветственных песен, молитвенных текстов и народных благословений, на художественную систему произведения. Анализируются фольклорные мотивы, символические образы, поэтические формулы и средства художественной выразительности, органично сочетающиеся с традициями классической восточной поэзии и суфийской эстетики. В работе показано, что поэт не ограничивается использованием отдельных элементов народной культуры, а творчески переосмысливает их, формируя оригинальную художественную концепцию. Полученные результаты позволяют определить место Исмаилхона Факири как одного из продолжателей национальных литературных традиций, сумевшего соединить духовное наследие народа с эстетическими принципами письменной поэзии.*

Ключевые слова: *Исмаилхон Факири, «Саломнома», устное народное творчество, обрядовый фольклор, свадебные песни, благословение, суфизм, поэтика, художественные средства.*

THE ROLE AND ARTISTIC INTERPRETATION OF FOLKLORE POETICS IN THE POETRY OF ISMAILKHON FAQIRIY

Abstract. *This article examines the influence of Uzbek oral folk tradition on Ismailkhan Faqiriy’s literary heritage through a textual analysis of his work Salomnoma. Particular attention is given to the relationship between ceremonial folklore and the poet’s artistic expression, including wedding greetings, ritual blessings, oral prayers, and traditional congratulatory formulas. The study explores how folkloric imagery, symbolic patterns, poetic formulas, and classical rhetorical devices are integrated into Faqiriy’s Sufi-inspired poetic discourse. Rather than reproducing folklore in its original form, the poet transforms traditional cultural elements into a refined literary structure enriched with philosophical and aesthetic meanings. The findings demonstrate that Salomnoma represents a successful synthesis of oral tradition and classical written literature, highlighting Faqiriy’s distinctive contribution to the continuity of Uzbek literary and spiritual heritage.*

Keywords: *Ismailkhan Faqiriy, Salomnoma, Uzbek oral folklore, ritual folklore, wedding tradition, blessings, Sufism, poetics, literary imagery.*

Kirish: Xalq ogʻzaki ijodi va yozma adabiyot oʻrtasidagi uzviy munosabat oʻzbek mumtoz adabiyotining muhim qonuniyatlaridan biridir. Mumtoz shoirlar xalqning koʻp asrlik badiiy tajribasidan, uning poetik tafakkuri, marosimlari, urf-odatlari va ramziy obrazlar tizimidan samarali foydalangan holda yangi badiiy-estetik hodisalarni yaratganlar. Ismoilxon Faqiriy ijodi ham ana shunday anʼanaviy va innovatsion qatlamlarning uygʻunlashuvi natijasida shakllangan poetik hodisadir. Shoir sheʼriy merosini kuzatar ekanmiz, uning barcha asarlarida uchraydi. Ismoilxon Faqiriy adabiy merosi oʻzbek mumtoz sheʼriyati anʼanalari bilan bir qatorda xalq ogʻzaki ijodi poetikasiga ham tayanishi bilan alohida ajralib turadi. Shoirning bizgacha yetib kelgan "Devon", "Bayozi Faqiriy" ("Avlodlar bayozi"), "Ashʼori mutafarriqot", "Risolai tariqi zikr", "Risolai tariqat" hamda "Kitobi adʼiya min mujarraboti Xalili Ihvon" kabi asarlarida xalqona badiiy tafakkur, folklor poetikasiga xos obrazlar, hikmatli iboralar, marosim unsurlari va ogʻzaki ijod anʼanalari turli darajada namoyon boʻladi. Faqiriy ijodining asosiy manbasi hisoblangan "Devon" xalq ogʻzaki ijodi poetikasini oʻrganishda eng muhim adabiy yodgorlik sanaladi. Devon tarkibidan oʻrin olgan gʻazal, muxammas, ruboiy, musaddas, muvashshah, mutoyibot, salomnoma va toʻynoma janrlarida xalqona poetik tafakkurning yorqin namunalari uchraydi. Asosan shoir xalq maqollariga yaqin hikmatli bayon usulidan, xalq tilida faol qoʻllanadigan ibora va frazeologizmlardan, takror, parallelizm, murojaat va dialog kabi folklor poetikasiga xos usullardan unumli foydalanadi. Ayrim sheʼrlarining ohangdorligi, qofiyalanish tizimi va ritmik tuzilishi xalq qoʻshiqlari poetikasini eslatadi. Ayniqsa, "Toʻynoma"[1, 106-b,] va "Salomnoma"[1, 107-b,] larda xalq marosim folklorining poetik xususiyatlari yaqqol namoyon boʻlib, ularda marosimlarga xos til birliklari, ezgu tilaklar, olqishlar va anʼanaviy murojaat shakllari badiiy ifodasini topgan. "Mutoyibot" turkumidagi sheʼrlarda esa xalq kulgi madaniyati, yumor va xalq latifalariga xos badiiy ifoda vositalari kuzatiladi. Ularda xalq ogʻzaki ijodining deyarli barcha asosiy qatlamlari – marosim folklori, diniy folklor, maqol va matallar, xalqona tashbehlar, olqish va duolar, rivoyatlar, afsonaviy timsollar hamda xalq qoʻshiqlariga xos poetik formulalar badiiy jihatdan qayta ishlanganini koʻramiz. Bu esa Faqiriyning folklor namunalarini oddiy takrorlamaganini, balki ularni mumtoz poetika qonuniyatlari asosida estetik jihatdan yuksak darajada qayta yaratganini koʻrsatadi.Oʻzbek adabiyoti taraqqiyoti tarixida xalq ogʻzaki ijodi va yozma adabiyot oʻzaro uzviy aloqada rivojlangan ikki muhim badiiy tizim hisoblanadi. Xalq ogʻzaki ijodi xalqning koʻp asrlik estetik tafakkuri, dunyoqarashi, urf-odatlari, marosimlari va axloqiy qadriyatlarini mujassamlashtirgan boʻlsa, yozma adabiyot ana shu badiiy tajribani yangi estetik mezonlar asosida rivojlantirib kelgan. Shu bois folklor va yozma adabiyot oʻrtasidagi munosabat masalasi adabiyotshunoslik hamda folklorshunoslikning dolzarb ilmiy muammolaridan biri sifatida eʼtirof etiladi [3]. Folklorshunoslikda xalq ogʻzaki ijodi epik, lirik va dramatik turlarga mansub janrlarni oʻz ichiga oladi. Xususan, marosim folklori (yor-yor, kelin salom, toʻynoma, lapar, olqish, duo), mavsumiy marosim qoʻshiqlari, xalq qoʻshiqlari, maqol va matallar, topishmoqlar, afsona va rivoyatlar, dostonlar hamda diniy folklor oʻzbek xalq ogʻzaki ijodining asosiy janriy qatlamlarini tashkil etadi [3]. Ushbu janrlarning har biri xalqning tarixiy xotirasi, maʼnaviy olami va estetik idealini ifodalash bilan birga, yozma adabiyotning shakllanishiga ham kuchli taʼsir koʻrsatgan. Oʻzbek mumtoz adabiyotida Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Soʻfi Olloyor, Turdi, Nodira, Muqimiy, Furqat singari koʻplab ijodkorlar xalq poetikasidan samarali foydalanganlar. Ayniqsa, xalqona tashbehlar, maqol va matallar, marosim qoʻshiqlariga xos poetik formulalar, afsonaviy timsollar va diniy rivoyatlar mumtoz sheʼriyatning obrazlar tizimini boyitgan. Shu jihatdan xalq ogʻzaki ijodi yozma adabiyotning tabiiy manbalaridan biri hisoblanadi [3]. XX asr boshlarida yashab ijod qilgan Ismoilxon Faqiriy ham ana shunday anʼanalarni davom ettirgan ijodkorlardan biridir. Shoirning devoni tarkibidagi gʻazallar, muxammaslar, ruboiylar, salomnoma va toʻynomalar tahlili shuni koʻrsatadiki, u xalq ogʻzaki ijodining marosim folklori, diniy folklor va xalqona poetik tafakkuridan ijodiy foydalangan. XX asr boshlarida yashab ijod etgan Ismoilxon Faqiriy tasavvufiy-maʼrifiy yoʻnalishdagi yirik shoirlardan biri boʻlib, uning adabiy merosida diniy-irfoniy qarashlar, xalqona tafakkur va mumtoz poetika uygʻunlashgan. Shoirning "Salomnoma" asari bu jihatdan alohida ahamiyatga ega. Asarda islomiy hamd va naʼt anʼanalari oʻzbek marosim folklorining salomnoma, kelin salom va olqish janrlari bilan tabiiy ravishda uygʻunlashgan. Natijada diniy-estetik mazmun xalq marosim madaniyati bilan bir butun badiiy tizimni hosil qilgan. "Salomnoma"ning kompozitsion tuzilishi ham xalq marosim qoʻshiqlarining ichki qonuniyatlariga mos ravishda qurilgan. Asar Allohga hamd va salovot bilan boshlanib, Paygʻambar Muhammad (s.a.v.), choryorlar va Ahli bayt madhidan keyin toʻy ahli, kelin-kuyov, qarindosh-urugʻlar hamda jamiyat vakillariga ezgu tilaklar bildirish bilan davom etadi. Yakunda esa duo va fotiha bilan yakunlanadi. Bunday kompozitsiya xalqning nikoh marosimlarida ijro etiladigan salomnoma va olqish qoʻshiqlarining poetik modelini eslatadi [15, B. 161–184]. Maqolaning maqsadi Ismoilxon Faqiriyning "Salomnoma" asarini xalq ogʻzaki ijodi bilan qiyosiy oʻrganish, undagi marosim folklori anʼanalari, poetik formulalar, ramziy obrazlar hamda badiiy sanʼatlarning qoʻllanish xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida qiyosiy-tipologik, tarixiy-qiyosiy va poetik tahlil metodlaridan foydalanildi. Mazkur yondashuv Faqiriy poetikasining folklor zaminida shakllangan estetik qatlamlarini ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodalogiya: O‘zbek folklorshunosligida xalq og‘zaki ijodi poetikasini ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etish masalasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab izchil rivojlandi. Bu borada yaratilgan tadqiqotlarda folklor janrlarining badiiy tabiati, poetik qonuniyatlari, obrazlar tizimi hamda yozma adabiyot bilan o‘zaro aloqalari keng yoritilgan. Ayniqsa, xalq og‘zaki ijodining yozma adabiyot rivojiga ko‘rsatgan ta’siri ko‘plab olimlar tomonidan muhim ilmiy muammo sifatida e’tirof etilgan [1]. K. Imomov, T. Mirzayev, B. Sarimsoqov va O. Safarov hammuallifligida yaratilgan “O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi” asari o‘zbek folklorshunosligining fundamental tadqiqotlaridan biri hisoblanadi. Unda xalq og‘zaki ijodining janrlar tizimi, poetik qurilishi, obrazlilik xususiyatlari, an’anaviy badiiy tasvir vositalari hamda folklor matnlarining kompozitsion tuzilishi batafsil tahlil qilingan. Mualliflar folklor poetikasining asosiy belgilarini takror, parallelizm, ramziylik, formulaviy ifoda va xalqona badiiy tafakkur bilan izohlaydilar. Ushbu nazariy qarashlar Faqiriy ijodidagi folklor poetikasini aniqlashda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi [1], [13]. B. Sarimsoqovning “O‘zbek marosim folklori” nomli monografiyasi marosim folklorining genezisi, funksiyasi va poetik xususiyatlarini ilmiy asosda yoritgan muhim tadqiqotlardan biridir. Olim marosim qo‘shiqlarining xalqning urf-odatlari, diniy va ma’naviy qarashlari bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. Tadqiqotda marosim matnlarining poetik modeli, takroriy sintaktik qurilmalar hamda ramziy obrazlar tizimi tahlil qilingan bo‘lib, mazkur nazariy mulohazalar Faqiriy she’riyatida uchraydigan xalqona marosim unsurlarini talqin qilishda muhim manba hisoblanadi[2],[12]. M. Jo‘rayevning “O‘zbek mavsumiy marosim folklori” asarida mavsumiy marosimlarning tarixiy ildizlari, janriy xususiyatlari va badiiy ifoda vositalari chuqur tahlil etilgan. Olim mavsumiy marosim qo‘shiqlarining mifologik tasavvurlar, tabiat kultlari va xalqning qadimiy dunyoqarashi bilan uzviy bog‘liqligini ilmiy dalillar asosida yoritadi. Tadqiqot folklor poetikasining tarixiy shakllanish bosqichlarini aniqlashda ham muhim nazariy ahamiyatga ega [3], [14]. O. Madayev va T. Sobitovaning “Xalq og‘zaki poetik ijodi” darsligida folklorning asosiy janrlari, poetik xususiyatlari, badiiy obrazlar tizimi hamda xalq og‘zaki ijodining yozma adabiyot bilan o‘zaro aloqasi izchil yoritilgan. Mualliflar folklor poetikasining asosiy belgilaridan biri sifatida xalqona ifoda, sodda va obrazli til, an’anaviy ramzlar hamda janriy barqarorlikni alohida ta’kidlaydilar. Ushbu nazariy qarashlar Faqiriy she’riyatidagi xalqona poetik tafakkurni tahlil qilishda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi [4]. M. Alaviyaning “O‘zbek xalq marosim qo‘shiqlari” tadqiqoti marosim folklori poetikasini o‘rganishda muhim manbalardan sanaladi. Asarda to‘y, beshik, mavsumiy va oilaviy marosim qo‘shiqlarining badiiy tuzilishi, poetik obrazlari, ramzlari hamda ijro an’analari ilmiy jihatdan tavsiflangan. Ayniqsa, to‘y marosimiga oid qo‘shiqlarning poetik qurilishi va xalqona badiiy tafakkur xususiyatlari Faqiriy ijodidagi ayrim xalqona motivlarni qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi [5], [15]. Mumtoz adabiyot namoyandalari Alisher Navoiy va Mashrab devonlari o‘zbek she’riyati taraqqiyotida xalqona poetikaning badiiy talqinini namoyon etuvchi muhim manbalardan hisoblanadi. Har ikki shoir ijodida xalq maqollari, hikmatli iboralar, ramziy obrazlar va xalqona tashbehlarning badiiy imkoniyatlaridan keng foydalanilgan. Ushbu adabiy an’ana keyingi davr shoirlari, jumladan, Ismoilxon Faqiriy ijodida ham davom ettirilganini kuzatish mumkin [6], [7].Faqiriyning she’riy merosi bilan bog‘liq dastlabki manbalardan biri “Avlodlar bayozi” hisoblanadi. Mazkur to‘plamda shoirning hayoti, ijodiy merosi va ayrim she’riy namunalaridan o‘rin olgan bo‘lib, Faqiriy poetikasining o‘ziga xos jihatlarini o‘rganishda asosiy manba vazifasini bajaradi [8]. Sh. Vohidov tomonidan yozilgan ensiklopedik maqolada Faqiriyning hayoti, tasavvufiy faoliyati, adabiy merosi hamda o‘zbek va fors-tojik tillaridagi ijodi haqida muhim ilmiy ma’lumotlar berilgan[9]. Shu bois Ismoilxon Faqiriy she’riyatida xalq og‘zaki ijodi poetikasining badiiy namoyon bo‘lish shakllarini folklorshunoslik va adabiyotshunoslik yondashuvlari asosida tizimli o‘rganish mazkur tadqiqotning dolzarbligi va ilmiy yangiligini belgilaydi.

Muhokama va natijalar: Shoirning xalq og‘zaki ijodi bilan bog‘liq asarlari orasida “Salomnoma” alohida o‘rin tutadi. Ushbu asar janr xususiyatiga ko‘ra marosim folklorining yozma adabiyotdagi badiiy talqini hisoblanadi. O‘zbek folklorshunosligida marosim qo‘shiqlari xalq og‘zaki ijodining mustaqil janriy guruhi sifatida e’tirof etiladi. Ular nikoh, beshik to‘yi, sunnat to‘yi, hosil bayrami, motam, Navro‘z kabi marosimlar bilan bog‘liq holda vujudga kelgan bo‘lib, xalqning estetik qarashlari, axloqiy me’yorlari va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtiradi [1]. Nikoh marosimlari bilan bog‘liq yor-yor, kelin salom, to‘ynoma, olqish, duo, salomnoma, lapar singari janrlar marosim folklorining eng qadimiy va ommaviy ko‘rinishlaridan hisoblanadi. Ushbu janrlarning asosiy vazifasi yangi oilaga ezgu tilak bildirish, kelin va kuyovni jamiyatga tanishtirish, qarindoshlik rishtalarini mustahkamlash hamda marosim ishtirokchilarini ma’naviy jihatdan birlashtirishdan iboratdir [2] .Faqiriyning “Salomnoma”si aynan ana shu folklor an’analari zaminida yaratilgan. Biroq shoir xalq orasida og‘zaki ijro etilgan salom qo‘shiqlarini o‘z holicha ko‘chirmaydi. U ularni mumtoz she’riyatning g‘oyaviy-badiiy mezonlari asosida qayta ishlab, diniy, tasavvufiy va ma’rifiy mazmun bilan boyitadi. Natijada asar xalq marosim qo‘shig‘i bilan mumtoz adabiyot poetikasining sinteziga aylangan.Asarning kompozitsion qurilishi ham xalq marosim folklori an’analariga to‘la mos keladi. Xalq orasida to‘y marosimlari odatda Yaratganga hamd aytish, Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ga salovot yo‘llash, ulug‘ zotlarni yod etish, so‘ngra to‘y egalari va mehmonlarga ezgu tilaklar bildirish bilan boshlanadi. Faqiriy ham aynan shu an’anani saqlab qoladi:

Avval aytay hazrati Parvardigorimga salom,
Ikki olamni yaratgan Biru Borimga salom.

Mazkur bayt xalq marosim qo‘shiqlaridagi hamd an’anasining yozma she’riyatdagi badiiy ifodasidir. O‘zbek xalqining diniy marosim folklorida har qanday ezgu ishni Alloh nomi bilan boshlash qadimiy an’analardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan ushbu bayt xalqning diniy-ma’rifiy tafakkuri bilan bevosita bog‘liq. Baytda bir nechta badiiy san’at uyg‘unlashgan.Birinchidan, epitet qo‘llangan. “Hazrati Parvardigor”, “Biru-bor” birikmalari Allohning ulug‘vorligini ta’kidlovchi poetik sifatlashlardir. Ikkinchidan, takrir san’ati kuzatiladi. Bayt oxirida takrorlanayotgan “salom” so‘zi nafaqat qofiya vazifasini bajaradi, balki marosim qo‘shiqlariga xos ritmik ohangni yuzaga keltiradi. Aynan mana shunday takrorlar xalq qo‘shiqlarining eng muhim poetik belgilaridan biridir. Uchinchidan, baytda tanosub san’ati mavjud. “Parvardigor”, “ikki olam”, “Biru Bor” tushunchalari yagona semantik maydonni tashkil etib, ilohiy qudrat g‘oyasini kuchaytiradi. To‘rtinchidan, bayt xalq duolarida uchraydigan olqish formulasi asosida qurilgan. Folklorda “Alloh yor bo‘lsin”, “Xudo panohida bo‘l”, “Yaratganga shukr” kabi iboralar qanday vazifani bajarsa, Faqiriy she’rida “Parvardigorimga salom” formulasi ham xuddi shunday poetik vazifani bajaradi. Shu tariqa, birinchi baytning o‘zidayoq uch qatlam – xalq marosim folklori, islomiy adabiyot va mumtoz poetika o‘zaro uyg‘unlashadi. Bu esa Faqiriyning xalq og‘zaki ijodini chuqur bilgan va uni yuksak badiiy tafakkur asosida qayta yaratgan ijodkor ekanligini ko‘rsatadi. Demak, “Salomnoma”ning dastlabki ikki baytidayoq xalq og‘zaki ijodining diniy folklori, marosim qo‘shiqlari, olqish va duo janrlari mumtoz she’riyat poetikasi bilan uzviy uyg‘unlashganligi yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu holat asarning keyingi baytlarida yanada mukammal shaklda davom etadi. Faqiriy “Salomnoma”sining keyingi baytlarida ham xalq marosim folklorining kompozitsion qurilishi izchil davom ettiriladi. O‘zbek xalqining to‘y marosimlarida Yaratganga hamd aytilgach, Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.)ga salovot yo‘llash odat tusiga kirgan. Ushbu an’ana xalq og‘zaki ijodining diniy-marosim qatlamida muhim o‘rin egallaydi. Shoir ham ushbu xalqona an’anani mumtoz she’riyat mezonlari asosida davom ettiradi:

Duvvum, ul xayli basharni sarfarozi, sarvari,
Oftobi ikki olam – shahriyorimga salom.
Ul Muhammad Mustafodur sarvari kavnu makon,
Shofe’i ro‘zi jazo ul tojdorimga salom.

Mazkur baytlarda xalq diniy rivoyatlari, qissaxonlik an’analari hamda na’t poetikasining o‘zaro uyg‘unlashganini kuzatish mumkin. Xalq og‘zaki ijodida Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) siymosi adolat, rahm-shafqat, komillik va insonparvarlik timsoli sifatida madh etiladi. Faqiriy ana shu xalqona qarashni mumtoz adabiyotning badiiy-estetik mezonlari bilan boyitadi. Baytlarda "oftob" obrazi ramziy ma'noda qo‘llanilgan. O‘zbek xalq qo‘shiqlari va dostonlarida quyosh hamisha yorug‘lik, ezgulik va hayot ramzi sifatida tasvirlanadi. Faqiriy esa ushbu folkloriy timsolni Payg‘ambar siymosiga ko‘chirib, uni "ikki olam quyoshi" darajasiga ko‘taradi. Bu yerda isti'ora va tashbeh san'atlari o‘zaro uyg‘unlashgan. "Oftobi ikki olam" birikmasi bevosita o‘xshatish vositasisiz qo‘llangani uchun kuchli isti’oraviy ifoda hosil qilgan. Baytda, shuningdek, talmeh san'ati ham mavjud. “Ro‘zi jazo", “Shofe” kabi tushunchalar Qur'on va hadislarga ishora qilib, diniy bilimga ega o‘quvchi ongida keng assotsiativ maydon hosil qiladi. Natijada xalq diniy tafakkuri bilan mumtoz tasavvuf poetikasi yagona badiiy tizimga birlashadi. Asarning keyingi qismida to‘rt xalifaga bag‘ishlangan baytlar keladi:

Yori avval Siddiq erur, yori g‘ori Mustafo,
Sarfarozi dinu dunyo shaxsuvorimga salom.
Duvvumini eri – adolat bobida sham’i jahon,
Ummari odil, amiri darradorimga salom.
Yori sayyom kim amirul mo‘miniyn Usmon erur,
Jomi’ul Qur’on, o‘shal chobuksuvorimga salom.
Yori chorum ul Aliyyul-Murtazo, koni saxo,
Sohibi Duldul, amiri Zulfiqorimga salom.

Mazkur baytlarning poetik asosini xalq orasida keng tarqalgan diniy qissalar va rivoyatlar tashkil etadi. O‘zbek xalq og‘zaki ijodida to‘rt xalifa haqidagi hikoyatlar masjid va madrasalar, qissaxonlar, baxshilar hamda otinoyilar faoliyati orqali avloddan-avlodga o‘tib kelgan. Faqiriy ushbu rivoyatlardagi tarixiy obrazlarni mumtoz she’riyat uslubida badiiylashtiradi. Har bir baytda qahramonning eng muhim fazilati tanlanadi. Abu Bakr (r.a.) sadoqat timsoli, Umar (r.a.) adolat ramzi, Usmon (r.a.) Qur'on jamlovchisi, Ali (r.a.) esa ilm, jasorat va saxovat timsoli sifatida tasvirlangan. Bu usul xalq dostonlari va rivoyatlarida qahramonni bir yetakchi fazilat orqali tavsiflash an'anasiga mos keladi. Shoir "sham'i jahon", "koni saxo", “chobuksuvor”, “amiri Zulfiqor” kabi sifatlashlar orqali epitet san'atidan mohirona foydalangan. Mazkur epitetlar xalq og‘zaki ijodidagi qahramonlik eposlarida uchraydigan “alp”, “bahodir”, “saxovatpesha”, “odil podshoh” singari poetik formulalar bilan mushtaraklik kasb etadi. Ali (r.a.) haqidagi baytda uchraydigan ‘Duldul” va “Zulfiqor” obrazlari talmeh san'atining yorqin namunasi hisoblanadi. Bu nomlar xalq diniy rivoyatlarida, qissalarda va dostonlarda juda mashhur bo‘lib, jasorat va mardlik ramzi sifatida yashab kelgan. Faqiriy ushbu timsollarni qo‘llash orqali

asarning tarixiy va diniy koloritini kuchaytiradi. Keyingi baytlarda Hasan va Husayn (r.a.) hamda Fotima Zahro (r.a.) siymolari ulug‘lanadi:

Ul iki shahzodai kavnayn nurul ayn erur,
Kim Hasan birla Husayn oliy taborimga salom.
Ham yana yuz ming salom ul Fotima Zahrog‘a kim,
Xotuni ro‘zi qiyomat, iftixorimga salom.

Ushbu baytlarda xalq diniy folklorida keng tarqalgan Ahli baytga muhabbat motivi o‘zining badiiy ifodasini topgan. Ayniqsa, “nurul ayn” iborasi xalq og‘zaki ijodida farzandni ko‘z nuri sifatida ulug‘lash an'anasi bilan hamohangdir. Shoir ushbu xalqona iborani diniy-estetik mazmun bilan boyitadi. Asarning ikkinchi yarmida marosim folklorining asosiy poetik qatlamlari namoyon bo‘la boshlaydi. Kelinning “pari”, “oftob”, “sarv”, “sunbul”, ‘dur”, “shaker” kabi obrazlar orqali tasvirlanishi xalq lirikasining eng qadimiy poetik formulalariga borib taqaladi.

Bir parivashni siza olib kelibmiz bu kecha,
Tishlari dur, lablari shakkarnisorimga salom.
Bu pari, ya’ni kelinni yuzlari chun oftob,
Qoshlari hamchun kamon, ko‘zi xumorimga salom.
Sochi sunbul, lablari shahdu qadi sarvi ravon,
Kam muningdek olam ichra gul’uzorimga salom.

Mazkur baytlar poetik jihatdan xalq qo‘shiqlariga nihoyatda yaqin turadi. Xususan, yor-yor, lapar va kelin salom qo‘shiqlarida kelin go‘zalligini “oy”, “quyosh”, “sarv”, “gul”, “pari”, “dur”, “shaker”, “sunbul” obrazlari orqali madh etish keng tarqalgan. Faqiriy ham aynan shu xalqona poetik formulalarni saqlab qolgan holda ularni aruz vazni va mumtoz g‘azal poetikasiga moslashtiradi. Bu baytlarda tashbeh san'ati ustuvor o‘rin egallaydi**:** “yuzlari chun oftob”**,** “qoshlari hamchun kamon”**,** “qadi sarvi ravon” kabi o‘xshatishlar xalq estetik idealini aks ettiradi. ‘Tishlari dur’, “lablari shaker” ifodalari esa xalq og‘zaki ijodida asrlar davomida takrorlanib kelayotgan an’anaviy poetik formulalardir. Shu sababli Faqiriy poetikasida folklor unsurlari sun'iy emas, balki tabiiy badiiy qatlam sifatida namoyon bo‘ladi. Asarning yakuniy qismida esa xalq marosim qo‘shiqlarining eng muhim xususiyati – olqish va duo janri ustuvorlik qiladi:

Yetti qiz o‘n bir o‘g‘il bersun Xudovandi jahon,
Qo‘shsha qarisun Xudoyi Kirdigorimga salom.
To‘yga kelgan ahli majlis desa ”omin” barchasi,
Haq berur maqsudini, xurdu kaloniga salom.

Folklorshunoslikda olqish va duo janri marosim folklorining eng qadimiy qatlamlaridan biri sifatida baholanadi. Ushbu baytlarda xalqning oilaviy farovonlik, serfarzandlik, uzoq umr va baxt-saodat haqidagi ezgu niyatlari badiiy ifodasini topgan. Ayniqsa, "omin" motivining qo‘llanishi asarning jamoaviy ijroga mo‘ljallanganligini ko‘rsatadi. Bu esa "Salomnoma"ning faqat o‘qish uchun emas, balki to‘y marosimida ijro etishga mo‘ljallangan poetik asar ekanligini tasdiqlaydi. Shunday qilib, "Salomnoma" poetikasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, Ismoilxon Faqiriy xalq og‘zaki ijodining marosim folklori, diniy rivoyatlar, olqish va duo janrlari, xalqona obrazlar tizimi hamda an'anaviy poetik formulalarini mumtoz she’riyat estetikasi bilan uyg‘unlashtirgan. Natijada xalq og‘zaki ijodi yozma adabiyotga ko‘chirilmaydi, balki yangi badiiy sifat kasb etib, shoirning individual poetik uslubini shakllantiruvchi asosiy omillardan biriga aylanadi. Salom janrining diniy va marosimiy poetikasi Faqiriy "Salomnoma"sining markazida salom tushunchasi turadi. Bu yerda salom oddiy murojaat shakli emas, balki marosimni boshlab beruvchi poetik formuladir. O‘zbek marosim folklorida har bir muhim yig‘in ezgu tilak, duo yoki salom bilan boshlanishi qadimiy odat hisoblanadi. Ayniqsa, nikoh marosimlarida aytiladigan kelin salom qo‘shiqlari, oqsoqollar fotihasi va to‘y olqishlarida salom marosimning muqaddasligini ta’kidlovchi ramziy unsur vazifasini bajaradi. Faqiriy ana shu xalqona an’anani saqlagan holda salomning qamrovini kengaytiradi. Shoir uchun salom faqat insonlarga emas, avvalo Yaratuvchiga, undan keyin Payg‘ambar alayhissalomga, Ahli baytga, to‘rt xalifaga va nihoyat jamiyatning barcha qatlamlariga yo‘llanadi. Natijada asarda kosmik va ijtimoiy tartib bir zanjir holida quriladi.

Bir kecha sayr ayladi me’roji Haqni ul Habib,
Sohibi me’roj, ul rafrafsuvorimga salom

Mazkur baytning poetik tayanchi Me’roj voqeasidir. Me’roj haqidagi rivoyatlar asrlar davomida xalq orasida mavludxonlik, qissaxonlik va diniy suhbatlar orqali yashab kelgan. Shu sababli Me’roj motivi nafaqat yozma diniy adabiyot, balki xalq diniy folklorining ham muhim qatlamini tashkil etadi. Faqiriy ushbu motivni qayta hikoya qilmaydi; u voqeani bitta poetik ishora bilan eslatadi. Bu - talmeh san’atining mukammal namunasi. Birgina “rafrafsuvor” so‘zi Me’roj voqeasining butun mazmunini o‘quvchi xotirasida jonlantiradi. Baytda “sayr” fe’li ham tasodifan tanlanmagan. Tasavvuf istilohida sayr ruhning komillik sari harakatini anglatadi. Xalq tasavvurida esa sayr yo‘l bosish, safar qilish ma’nosini bildiradi. Shoir ikkala ma’noni bitta badiiy markazga jamlaydi. Natijada bayt ham diniy, ham tasavvufiy, ham folkloriy qatlamda o‘qiladi.

Mehribonliq topti ul kecha Xudodin Mustafo,

Haq salomin bergan ul bo iqtidorimga salom.

Bu baytda diqqatni tortadigan jihat - salomning Alloh tomonidan berilishi haqidagi tasavvurdir. Xalq orasida "Allohning salomi bo'lsin", "Haq salomat qilsin", "Salom bilan yursin" kabi iboralar oddiy til birligi emas, balki diniy tafakkurning mahsulidir. Shoir ushbu xalqona iboralarni poetik tizimga olib kiradi. Salom bu yerda oddiy so'z emas, ilohiy marhamat ramziga aylanadi. Baytning sintaktik qurilishi ham xalq og'zaki ijodiga yaqin. Har ikki misra deyarli bir xil ohangda davom etadi. Bunday parallel qurilish marosim qo'shiqlarida tez-tez uchraydi. Bu usul tinglovchida tantanavor kayfiyat uyg'otadi va matnning esda qolishini osonlashtiradi.

Biznidek osiyojofiyga madadkor ul erur,

Ummatiga mehribon ul g'amgusorimga salom.

Shoir bu yerda o'zini alohida shaxs sifatida emas, balki butun ummat vakili sifatida tasvirlaydi. Bu usul folklor poetikasining muhim belgilaridan biridir. Xalq qo'shiqlarida "men" ko'pincha jamoaning ramziy vakiliga aylanadi. Faqiriy ham xuddi shunday yo'l tutadi. "Biznidek" so'zining qo'llanishi individual kechinmadan ko'ra jamoaviy ruhni kuchaytiradi. "G'amg'usor" epiteti xalq og'zaki ijodida ko'p uchraydigan mehr-shafqat timsollaridan biridir. Onaga, pirga, avliyoga yoki Payg'ambarga nisbatan ishlatiladigan bunday sifatlar xalq poetikasida insonni himoya qiluvchi ma'naviy kuchni anglatadi. Shoir ushbu xalqona semantikani saqlagan holda uni na't poetikasiga moslashtiradi.

To'rt eri to'rt arkoni binoyi shar'dur,

Murshidi rohi haqiqat, do'stdorimga salom.

Baytda "to'rt arkon" obrazi diniy ramz bo'lish bilan birga xalq tafakkuridagi barqarorlik timsolidir. O'zbek xalq og'zaki ijodida "to'rt tomon", "to'rt ustun", "to'rt devor" kabi birikmalar mukammallik va mustahkamlikni bildiradi. Faqiriy ana shu xalqona timsolni islom tarixidagi to'rt xalifa obrazi bilan uyg'unlashtiradi. "Arkon"va "bino" birliklari isti'ora orqali dinni imoratga qiyoslaydi. Shu bilan birga "murshid", "roh", "haqiqat" birliklari tasavvuf terminologiyasini tashkil etib, baytning ma'no qatlamini chuqurlashtiradi. Bu yerda xalqona timsol, diniy tushuncha va tasavvuf falsafasi bitta poetik markazda birlashgan. Baytlarning umumiy poetik qurilishida takrorlanayotgan "salom" radifi alohida e'tiborga loyiq. Folklor qo'shiqlarida takror nafaqat ohangni hosil qiladi, balki marosimning ritmini belgilaydi. Faqiriy bu an'anani aruz tizimiga muvaffaqiyatli moslashtirgan. Natijada radif oddiy qofiya vazifasini emas, balki butun asarni birlashtiruvchi kompozitsion markaz vazifasini bajaradi. Asar boshidan oxirigacha takrorlanadigan "salom" so'zi marosimning uzluksiz davom etayotganini his ettiradi; har bir yangi murojaat avvalgisining tabiiy davomi sifatida yangraydi. "Salomnoma"ning ushbu qismida marosim folklori, diniy rivoyatlar, tasavvufiy tafakkur va mumtoz poetika bir-birini to'ldiradi. Faqiriy xalq og'zaki ijodining tashqi shakllarini emas, uning ichki poetik mexanizmini o'zlashtirgan. Shu sababli asar folklorning yozma adabiyotdagi oddiy aks-sadosi emas, balki uning yangi badiiy bosqichdagi talqinidir.

Xulosa: Ismoilxon Faqiriy o'zbek mumtoz adabiyotining tasavvufiy-ma'rifiy yo'nalishida ijod qilgan shoirlardan biri bo'lishi bilan bir qatorda, xalq og'zaki ijodi an'analarini yozma she'riyatga yuksak badiiy saviyada olib kirgan ijodkor sifatida ham alohida e'tiborga loyiqdir. Uning she'riy merosida, ayniqsa "Salomnoma" asarida xalqning marosim madaniyati, diniy qarashlari, oilaviy qadriyatlari va estetik didi mumtoz poetika bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, Faqiriy marosim folklorining janriy xususiyatlari, xalqona poetik formulalar, ramziy obrazlar va diniy rivoyatlardan mahorat bilan foydalangan. Shoir ushbu folklor unsurlarini oddiy ko'chirmagan, balki ularni badiiy jihatdan qayta ishlab, tasavvufiy-irfoniy mazmun bilan boyitgan. Natijada xalq og'zaki ijodiga xos poetik tafakkur mumtoz she'riyatning estetik mezonlari bilan uyg'unlashib, yangi badiiy sifat kasb etgan. Tahlil davomida "Salomnoma" tarkibida marosim folkloriga xos bo'lgan hamd, na't, madh, salom, olqish, duo, kelin ta'rifi, to'y tilaklari kabi kompozitsion qismlar izchil saqlangani aniqlandi. Bu holat asarning xalq marosim qo'shiqlari bilan genetik bog'liqligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, unda qo'llangan tashbeh, isti'ora, talmeh, takrir, tanosub, epitet va mubolag'a singari badiiy san'atlar folklor obrazlarini yanada estetik darajaga ko'targan. Tadqiqot natijalari Faqiriy poetikasini faqat tasavvufiy she'riyat namunasi sifatida emas, balki folklor va yozma adabiyotning badiiy sintezi sifatida baholash zarurligini ko'rsatadi.. Umuman olganda, Ismoilxon Faqiriy ijodi xalq og'zaki ijodi an'analarining XX asr boshlaridagi yozma adabiyotda davom etishi va yangicha poetik shakl kasb etishining yorqin namunasi hisoblanadi. Uning she'riy merosi o'zbek adabiy tafakkurida folklor va mumtoz adabiyotning uzviy aloqalarini yoritishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega. Bu esa shoir ijodini folklorshunoslik, adabiyotshunoslik, matnshunoslik va madaniyatshunoslik yo'nalishlarida kompleks o'rganish uchun yangi ilmiy imkoniyatlarni ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ismoilxon Faqiriy. Bayozi Faqiriy. – Toshkent: Adolat, 2004. – B. 4, 6 , 90, 106, 107, 109,-betlar.

2. Faqiriy I., Xomidov N. va boshqalar. Avlodlar bayozi. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1996. – B. 11.

3. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. Oʻzbek xalq ogʻzaki poetik ijodi**.** – Toshkent: Oʻqituvchi, 1990. – 304 b.

4. Sarimsoqov B. Oʻzbek marosim folklori**.** – Toshkent: Fan, 1986. – 213 b.

5. Joʻrayev M. Oʻzbek mavsumiy marosim folklori**.** – Toshkent: Fan, 2008. – 286 b.

6. Madayev O., Sobitova T**.** Xalq ogʻzaki poetik ijodi. – Toshkent: Sharq, 2010. – 304 b.

7. Alaviya M**.** Oʻzbek xalq marosim qoʻshiqlari**.** – Toshkent: Fan, 1974. – 222 b.

8. Yoqubova S.X. Faqiriy gʻazallarida badiiy tasvir vositalari // Urgut. Ilmiy maqolalar toʻplami. – 2024. – B. 245-251.

9. Воҳидов Ш. Фақирий // Ислам на территории бывшей Российской империи: энциклопедический словарь. Вып. 3. – Москва: Восточная литература, 2001. – С. 107–108

10. Faqiriy I., Homidov N. va boshq. Avlodlar bayozi. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1996.

11. Yoqubova S.X. Ismoilxon Faqiriy oʻzbek adabiyotida yangi va yorqin ijodkor // *International Journal of Art and Education*. – 2024. – №4. – B. 112–118.

12. Sarimsoqov B. Oʻzbek marosim folklori**.** – Toshkent: Fan, 1986. – B. 28–29 (marosim folklori tushunchasi).

13. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. Oʻzbek xalq ogʻzaki poetik ijodi**. –** Toshkent: Oʻqituvchi, 1990. – B. 36–37 (xalq ogʻzaki ijodi tasnifi).

14. Joʻrayev M. Oʻzbek mavsumiy marosim folklori**.** – Toshkent: Fan, 2008. – B. 8–15 (marosim folklorining nazariy asoslari).

15. Alaviya M**.** Oʻzbek xalq marosim qoʻshiqlari. – Toshkent: Fan, 1974. – B. 161–184 (toʻy marosimi qoʻshiqlari).